

תכונות השופט

השופט יהושע גרוס*

מפעם לפעם מתעוררת מחלוקת בקרב ציבור יודעי דת ודין בסוגיית המינויים לשפיטה, ונשמעת בקורת על מינוי זה או אחר. אין בכוונתי ברשימה זו לנתח את שיטת המינויים, ודי לציין כי לכאורה היא סבירה. אין ספק כי יש לשאוף ולפעול לכך שיתמנו לשופטים האנשים הראויים לכהונה רמה ואחראית זו.

השאלה שאותה אני מציג, ואשר לגביה אנסה להעלות תשובות ולהשמיע הרהורים הינה: מהן התכונות העיקריות והחשובות ביותר שצריך אדם מישראל להיות מחונן בהן, על-מנת שתצלח דרכו כשופט? על מנת לתור אחר תכונות אלה, לגלותן ולחשוף אותן, ערכתי סיור קצר במקורותינו, בקרב שופטים, משפטנים ופילוסופים מאומות העולם וכן בעולם הספרות והשירה. מאחר והיריעה קצרה, הסיור חייב להיות קצר ותמציתי ביותר.

התנ"ך

הבה נחל לתור אחר התכונות הנדרשות משופט במקורותינו, ובראש ובראשונה בספר הספרים. התוכנית הראשונה להקמת מערכת שיפוטית ראויה לשמה מצויה בפרשת יתרו, כאשר יתרו, חותן משה, נוכח בעומט העצום תחתיו כורע משה העסוק במלאכת השיפוט. יתרו, המחונן בכשרון של מנהלן שיפוטי, מעלה בפני משה חתנו הצעה להקמת ערכאות שיפוט שיקלו על מלאכתו של משה. כאן איני בא להתעכב על המערכת השיפוטית והרכבה, ולכן לא ארחיב את היריעה. לענייננו מעניין לעקוב אחר תכונות נושאי המלאכה השיפוטית כפי שמפרט אותן יתרו בהצעתו למשה: "ואתה תחזה מכל-העם אנשי-חיל יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות. ושפטו את-העם בכל עת"¹. למרות שמדובר בדרישות לא קלות "אנשי חיל, יראי אלוהים, אנשי אמת, שנאי בצע", מסתבר כי תכונות כאלה נדרשות משופט הדין בעניינים קלים, שהרי יתרו ממשיך ומציע כי "את הדבר הגדול יביאו אליך וכל הדבר הקטן ישפטו הם"². ענייני הרואות שגם שופט הדין בעניינים קלים

* שופט בית-המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו.

1. שמות, יח, כא-כב.

2. שם, שם.

חייב להיות מצויד בתכונות הללו, שאינן פשוטות כל עיקר. תיאוריה זו תואמת את ההשקפה, שגם לה יש זכר באותה פרשה, לפיה האבחנה איננה דווקא בין עניין גדול לעניין קטן מבחינת ההיקף הכספי, אלא בין עניין קל לעניין קשה, שכן יתכן שעניין שכרוך בו שיעור כספי קטן עדיין יהיה קשה ביותר מבחינה משפטית. לכן יתרו בהצעתו למשה מדבר על עניין קטן ועניין גדול, ואילו משה, בעל ההשקפה השונה בסוגיה זו, מבחין בין עניין קל לעניין קשה ("את־הדבר הקשה יביאון אל־משה"³).

התורה מכילה הוראות רבות לגבי מלאכת השפיטה, כגון "ודל לא תהדר בריבו"⁴ או "ולא תעשו עול במשפט"⁵, אלא שכאמור אין בכונתי לדון בדרכי השפיטה או בשיטות השפיטה, אלא אך ורק בתכונות הנדרשות משופט. לפיכך די לומר כי ההוראות הללו מצביעות על היושר האינטלקטואלי ועל אי תלותו של השופט, ובפרט על מידת האובייקטיביות שבה עליו להיות מצויד. לא רק שאסור עליו לשאת פנים לעשיר, אלא שנאסר עליו גם להטות את הכף לטובתו של אדם אך ורק על שום היותו עני. אך כאמור לא אתעכב על הוראות המתייחסות למלאכת השפיטה ושיטותיה, הוראות שדיין למלא רשימה נפרדת, אלא נעבור היישר לספר מלכים א'. כאן אנו מוצאים קטע נפלא הכלול בתפילתו של שלמה: "ונתת לעבדך לב שמע לשפט את־עמך להבין בין־טוב לרע כי מי יוכל לשפט את־עמך הכבוד הזה"⁶. כדי שהשופט יוכל לשפוט את העם כראוי עליו להיות מצויד ב"לב שומע", היינו לא רק שיהיה בעל ראש, בעל כושר ניתוח אנליטי ואינטלקטואלי, אלא שגם יהיה אדם המסוגל לשמוע בלבו, שיהיה הרגש מכוון צעדיו בצד השכל.

לגבי מידת היעילות הנדרשת משופט, קיים כמובן הפסוק הידוע "צדק צדק תרדף"⁷, אך בצידו ראוי להזכיר גם את דברי הנביא ישעיהו: "שופט ודורש משפט ומהיר צדק"⁸. ולהשלמת התמונה לגבי מידותיו של השופט, קטע קצר מתוך האחרון שבספרי התנ"ך, דברי הימים ב'. המלך יהושפט ממנה שופטים בארץ ונותן להם הוראות: "ראו מה־אתם עשים כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר משפט: ועתה יהי פחד־ה' עליכם שמרו ועשו כ־אין ע־ה' אלהינו עולה ומשא פנים ומקח שוחד"⁹. על השופט להיות ירא ה', ויראה זו היא המביאה לאי משוא פנים, להתרחקות מקבלת שוחד ולמניעת עוולה.

התלמוד

ומהתנ"ך לתלמוד — במסגרת רשימה זו לא ניתן להביא סקירה מקיפה של דברי חכמי התלמוד על התכונות הנדרשות לשופט, אלא יש להסתפק במספר אמרות הממקדות ומרכוזות סוגיה זו.

3. שם, כו.
4. שמות, כג, ג.
5. ויקרא, יט, טו.
6. מלכים א', ג, ט.
7. דברים, טז, כ.
8. ישעיה, טז, ה.
9. דברי הימים ב', יט, רז.

ריכוז ממצה של תכונות השופט מצוי במסכת סנהדרין: "א"ר יוחנן אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה ובעלי כשפים ויודעים בע' לשון שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן"¹⁰. בראש ובראשונה חשוב להדגיש את החכמה. חכמה זו צריך שיהיה בה קורטוב מחכמת שלמה, אך בעיקר ראוי שתהא זו חכמת חיים המלווה בחוש הגיון בריא, מה שנקרא בלע"ז קומון סנס, תכונה שמי שאינו מצויד בה מוטב לו שירחיק עצמו ממלאכת השפיטה. בין התכונות שמונה מסכת סנהדרין מדובר גם על "בעלי זקנה", ויש לציין כי גם אפלטון קבע בשעתו כי "אסור שהשופט יהא צעיר"¹¹. ואולם, אין הדברים אמורים דווקא בגיל הביולוגי, אלא על כך שלא ראוי כי השופט יהיה צעיר יתר על המידה בשבילי החיים ובניסיון חיים. אמנם נקבע במקומות שונים כי בזמנו התקינו כי כל מי שלא הגיע לגיל ארבעים, אפילו הוא ראוי להורות, לא ידון ולא יורה מאחר שאין דעתו של אדם מיושבת עליו כראוי עד אותו זמן, אך ההלכה היא כי אם פלוני ראוי מכל הבחינות האחרות, אין הגיל צריך לשמש מניעה כי יכהן כדיין¹².

ובאותה מסכת אנו מוצאים תיאור נפלא על התחושה שצריכה למלא את לב השופט בשבתו לדין. חשוב ביותר שהשופט לא יראה במלאכתו עניין שגרתי ואפור, אלא עליו להיות בעל תכונה ואופי שיאפשרו לו להתייחס לכך כאל מלאכת-קודש, כשהוא מסוגל להתחיל את יום עבודתו כאילו הוא מופיע במעין הצגת בכורה בכל יום ויום. טעמה של חרדת קודש זו, בלווית תחושת האחריות הכבדה החייבת לפעם בלב השופט מצויה בפסיקה הנפלאה שכה מרבים לצטטה: "לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו"¹³.

מסכת סנהדרין גם מצביעה על תכונה חשובה נוספת של השופט, והיא תכונת הסבלנות. על השופט להיות ניוחן במידה רבה של סבלנות, כך שיעלה בידו להאזין לטיעונים של בעלי הדין ופרקליטיהם בלא לצאת מכליו, חרף העומס והלחץ המרובים בהם הוא נתון. וכך מצינו במסכת: "ואזהרה לדיין שיסבול את הציבור עד כמה אמר רבי חנן ואיתימא רבי שכתאי כאשר ישא האומן את היונק"¹⁴. מידת סבלנות זו צריכה לסייע לשופט שלא להתפש למרה שחורה או ליאוש גם כשמופיעים בפניו בעלי דין קשים וטרחנים במיוחד. תיאור נפלא על כך מצוי במדרש: "ונראה שבא ללמד שאף אם יקרה שאחד מטריד ומצער את הדיין ומדבר קשות וגם מעיז פניו בו וכדומה מן העניינים המטרידים ומצערים את הגוף ואת הנפש, אל יאמר הדיין מה לי ולצרת המשרה הזאת, אניחנה ואפטר ממנה"¹⁵.

ואם מדברים על מידת הסבלנות ראוי להסיט לרגע את העין לעבר דברי הפסיקה שלנו שבשבת הסבלנות. בע"א 33/75, 435/75 איר טרמו בע"מ ואח' נ' אתרים, אומר השופט

10. פרק א, דף ז, ע"א.

11. Shragar & Frost *The Quotable Lawyer* (1986) 142.

12. טור, חו"מ, א, ז; "בוק השופט בדין העברי (מהדורה 2, תשמ"ה) 23.

13. פרק א, דף ז, ע"א.

14. פרק א, דף ח, ע"א.

15. תורה תמימה, במדבר יא, יב.

ברנזון:

"שופטי ישראל יודעים כעושים את מלאכת השפיטה נאמנה. מן המפורסמות, שהם נתונים בדרך כלל בלחץ של עבודה מרובה, קשה, מאומצת ומורטת עצבים. הזמן קצר והמלאכה תמיד מרובה מאד. ובכל זאת, יש להתאזר בסבלנות הדרושה וביחס של כבוד לזולת ובשום אופן אין להקריב את הערכים הנעלים של עשיית משפט צדק על מזבח המהירות והיעילות. וכבר אמרו חכמים: 'איזהו מכובד, המכבד את הבריות'".¹⁶

הדגשתי מקודם את החשיבות שביעילות השיפוטית ועשיית משפט מהיר, אך הגמרא מדגישה כי היעילות אינה יכולה להתקיים בכל מחיר וודאי שלא על חשבון עשיית הצדק, זאת לומדים חכמינו במסכת סנהדרין מתוך פסוק בישעיהו, ואלה דבריהם: "אשרו חמוץ אשרו דין שמחמץ (משהה) את דינו (לפני שפוסק בו)" (תרגום שלי – י"ג)¹⁷.

אחת התכונות העיקריות של השופט היא היכולת להעניק לבעלי הדין את התחושה שאכן נעשה צדק בעניינם, וזאת לא רק לגבי הצד הזוכה, שבו ודאי שמקננת תחושה זו, אלא גם לגבי הצד המפסיד, ושוב ממסכת סנהדרין: "דאזיל מבי דינא שקל גלימא ליזמר זמר וליזיל באורחא" (מי שיוצא מבית-הדין נטול גלימה, שהפסיד בדינו, יזמר זמר וילך בדרך, שאף שהפסיד – בדין הפסיד ונגמר העניין בצדק)(תרגום שלי – י"ג)¹⁸.

תכונה חשובה נוספת המהווה אבן יסוד בין התכונות הנדרשות משופט היא, כמובן תכונת הענווה. מאחר והשופט היושב על הכס חש עצמו מרומם מעם, מעין אלוהים (ואכן הדיין קרוי "אלוהים" בתורה – "עד האלוהים יבוא דבר שניהם"), בא התלמוד ומשמיע דברים קשים כלפי השופטים, כנראה כדי להפחית במקצת את מידת הגאווה הקיימת בהם. כך נאמר במסכת שבת: "תניא רבי יוסי בן אליעזר אומר אם ראית דור שצרות רבות באות עליו צא ובדוק בדייני ישראל שכל פורענות שבאה לעולם לא באה אלא בשביל דייני ישראל".¹⁹ ראוי שהשופט ידע כי חרף שבתו על כסא רם ונישא, הרי בסופו של דבר הוא משרת את הציבור ואין הציבור משרת אותו. תכונה זו של ענווה גם מחייבת את השופט ליטול עצה והדרכה משופט ותיק ומנוסה הימנו בלא שיראה בכך פחיתות כבוד כלשהי.²⁰

במסכת סנהדרין למדנו שהשופט חייב להיות חכם ("בעלי חכמה"). על תכונה הכרחית זו אנו למדים גם מדבריו של ר' שמעון בר יוחאי בסנהדרין ירושלמי, אף כי כאן מושמעים הדברים על דרך השלילה: "ברוך רחמנא דלינא חכים מידון" (ברוך ה' שאיני חכם כדי לדון) (תרגום שלי – י"ג)²¹.

16. פ"ד ל(1) 547, 554.

17. פרק ד, דף לה, ע"א.

18. פרק א, דף ז, ע"א.

19. פרק ב, דף קלט, ע"א.

20. רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק כ, הלכה ח; ש' אלבך בתי-הדין בימי התלמוד (תשמ"ז) 47.

21. פרק א, הלכה א.

כבר ראינו שבצד הדרישה ל"לב שומע" מצווה התורה שלא לרחם על ה"דל בריכו", ואף בגמרא אנו מוצאים פעמים הרבה כי מידת הרחמים אינה תכונה טובה אצל השופט. כך מצינו במסכת כתובות: "אין מרחמין בדין"²².

שתי תכונות חשובות נוספות של השופט מתגלות במשנה במסכת אבות. התכונה הראשונה מדברת על מתינותו של השופט: "הווי מתונים בדין"²³. פרשנות מעניינת לגבי תכונה זו מצויה במדרש, וכך נאמר שם: "שאם בא דין לפניך פעם אחת, שתיים ושלוש אל תאמר כבר בא דין זה לפני ושניתיו ושלישתיו אלא הווי מתונים בדין"²⁴. התכונה השנייה מפורסמת וידועה ואף אותה מרבים לאזכר ולצטט: "אל תעש עצמך כעורכי הדינים"²⁵. השופט אל לו להיות פרקליטו של צד זה או אחר, וייתכן שבאימרה זו מונח הבסיס לשיטה האדברסרית הנהוגה במקומנו, לפיה אל לו לשופט לזירה וליטול לעצמו את מלאכתו של הפרקליט. כנגד זאת מצויה שיטה הפוכה באותה מסכת, וזאת בדבריו של שמעון בן שטח האומר: "הוי מרבה לחקור את העדים והווי זהיר בדבריהם שמה מתוכם ילמדו לשקר"²⁶.

הרמב"ם

בטרם נעבור ממקורותינו לעולמות אחרים, כדאי לעצור בדרך בכתביו של הרמב"ם. הרמב"ם מרבה לדרוש בסוגיה זו, ואף כאן קצרה היריעה ואביא מאוצרותיו רק פסקאות אחדות. ראשית – ריכוז התכונות שכל הרכב של שלושה צריך להיות מצויד בהן: "בית-דין של שלשה אף-על-פי שאין מדקדקין בהן בכל אלו הדברים צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים ואלו הן. חכמה. וענוה. ויראה. ושנאת ממון. ואהבת האמת. ואהבת הבריות להן. ובעלי שם טוב"²⁷.

הרמב"ם היה כידוע רופא, וכאשר הוא מתייחס לתכונות השופט הוא מציין גם כי השופט צריך בעצם להיות בעל תכונות ושיטות של רופא:

"דרך כלל צריך שיהיה השופט כרופא בקי, שכל זמן שיוכל לרפא במזונות לא ירפא ברפואות, אבל כשרואה שהחולי חזק ואי אפשר להתרפא במזונות, ירפא ברפואות קלות קרובות אל טבע המזון, כגון המשקים והמרקחות המבושמות המתוקות; ואם יראה שהחולי יתחזק, ואלו הדברים אינם מכניעים אותו ואינם כנגדו, יחזור לרפואתו ברפואות חזקות וישקנו רפואה משלשלת... מן הרפואות המרות והרעות. כך השופט, ישתדל לעשות פשרה; ואם אינו יכול, ישפוט בנחת, וירצה בעל הריב בדברים רכים; ואם לא יוכל מפני אכזריות אחד מהמריבים ושהוא רוצה להתגבר בעול וחמס, יתחזק עליו ויהדוך רשעים תחתם"²⁸.

22. פרק ט, משנה ב.

23. פרק א, משנה א.

24. ספרי (פינקלשטיין), דברים, פסקא טז.

25. פרק א, משנה ח.

26. פרק א, משנה ט.

27. הלכות סנהדרין, פרק ב, הלכה ז.

28. נ' אריאלי אוצר הרמב"ם – דברי מחשבה ואגדה (תש"ז, כרך ב) 395, 396.

רבנים ואדמורי"ם

ואם במקורותינו אנו עומדים, הרשוני להעלות כאן גם מספר דברי שפר מפי רבנים ואדמורי"ם. על טביעת העין החדה והחכמה של השופט עמד רבי אריה ליב חריף (מגדולי התורה ברוסיה במאה ה-19, הידוע בכינויו "רבי ליבוש חריף") שהיה אומר על הפסוק "לא תכירו פנים במשפט":

"דיין מומחה חייב להיות בעל טביעת עין חדה וחכם המבין דבר מתוך דבר, כדי שבעלי הדין לא יוכלו להערים עליו בתכסיסי שקר ומרמה. וכיוון שכך הוא, עלול הדיין החכם והמנוסה לסמוך יתר על המידה על מראה עיניו ולומר בליבו: בעל דין פלוני נתכרכמו פניו — הסמיקו או הלבינו שלא כדרך הטבע — משמע שהוא החייב, ויריבו בדין הוא הזכאי. לכן מזהירה כאן התורה את הדיינים והשופטים בישראל: 'לא תכירו פנים במשפט' אינכם רשאים להסיק מסקנות ולפסוק את הדין על-פי הבעות פנים וצבע הפנים של בעלי-הדין, אלא עליכם לקיים את הכתוב: 'שמוע בין אחיכם, ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו' (א' ט"ז). תחילה אתם צריכים לשמוע את בעלי הדין, ולאחר חקירות ודרישות הנכם רשאים להוציא פסק-דין על יסוד עובדות בדוקות, וללא משוא פנים והסתמכות על הבעות פנים."

תכונותיו החשובות ביותר של השופט לפי גירסת הגר"א, הגאון מוילנה, הינן: "כי הדיין צריך להיות מופלג בשני דברים אלו: בתורה — צריך להיות בקי בכל חדרי התורה; ובענייני העולם — צריך להיות פיקח בכל אופני ערמומית כדי שיבין האמת"²⁹.

פסיקה ישראלית

כבר אזכרתי מקודם קטע מפסק-דינו של השופט ברנזון, ולפני שאעבור לתור אחר תכונות נוספות של השופט אצל אנשי משפט מאומות העולם ובספרות, אציין בקצירת האומר מספר דברים שדליתי מהפסיקה הישראלית, ואולי כדאי עוד קודם לכן להזכיר את הוראות המגילה המדגישה את חשיבות צלילות הדעת של השופט בשבתו בדין. זוכרים את ס' 1812 של המג'לה: "לא יקרב השופט לדון בשעה שדעתו משוכשת מחמת דבר העלול לעכור את צלילות דעתו, כגון יגון, דאגה, רעב ותדרמה". על השופט להיות בעל כושר החלטה מהיר ועליו לזכור כי אין הוא יכול להחליט שלא להחליט. כך מצינו מפי השופט אלון בע"א 3/77 וולאס ברדרס קומודיטיס בע"מ נ' י' מילוא מפרק בנק א"י-בריטניה ואח', כי:

".. אילו היה הדבר לאל ידי הייתי מקים את אשר יעצונו חכמינו שמן הראוי ולעתים 'למד לשונך לומר איני יודע' (ברכות, ד, א) אך כידוע, פריבילגיה זו אינה נתונה בידי השופט, שהרי מלאך הדין עומד על גביו ואומר לו — פסוק"³⁰.

29. אדרת אליהו, על דברים טז, יט.

30. פ"ד לג (1) 645, 672.

ועוד מדברי השופט אלון: "מותר השופט מבעל הדין המופיע לפניו הוא, בעיקרו של דבר, ביושרו, בהגינותו ובאיזון שבשיקול-דעתו"³¹.
 והשופט משה זילברג מתייחס לתכונות השופט במלים נמלצות אלה:

"אין לך כהונה בישראל, שממנה תידרש קוואליפיקציה אישית כה גבוהה כמו כהונת השופט. מלך כי יומלך, די לו בקירבה ביאולוגית אל העם – שתהא אימו מישראל'. שופט כי יתמנה... צריך שיצטיין, נוסף על חכמתו וידיעותיו, בסגולות נפש רכות כשהסך הכל התמציתי הוא טוב לב, אהבת הבריות, עממיות"³².

שופטים בריטיים ואמריקאיים

ומשופטינו אנו לשופטי אומות העולם. שופטים אנגליים ואמריקניים הירכו אף הם להתייחס לתכונות הנדרשות משופט, ואזכיר כאן אחדים מהם:
 הלורד קילמויר האנגלי מדגיש את חשיבות תכונת השתיקה וההימנעות מתגובה על בקורת צבורית שעל השופט להצטייד בה:
 "השיקול המכריע – לדעתי ולדעת חברי – הוא החשיבות של שמירת המערכת השיפוטית של המדינה בבידוד מן העימותים העכשוויים. כל עוד השופט שומר על שתיקה – ניצבים המוניטין שלו לחכמה ולחוסר משוא פנים איתנים ובלתי מעורערים. אולם כל התבטאות שלו בציבור, פרט לזו הנעשית בתהליך הרגיל של ביצוע תפקידו השיפוטיים, מציבה אותו בהכרח בטווח פגיעתה של הביקורת"³³. אותו לורד קילמויר מדגיש גם את חשיבות מזגו הנוח של השופט, שיש לו חשיבות רבה יותר ממשפטן דגול, אך קצר רוח, ובלשונו:

"A kindly and patient man who is not a profound lawyer will make a far better judge... than an ill-tempered genius"³⁴.

ביחס לכך שלא כל השופטים הם ענקי הרוח ובעלי תכונות גאוניות, וכמובן שיש בהם גם אנשים אפורים וכינוניים, מעניין להביא את התבטאותו של הסנטור האמריקני מנבראסקה רומן הרושקה, שאמר בנאום בפני הסנט, בשנת 1970:

"יש הרבה שופטים, אנשים ופרקליטים כינוניים וגם הם זכאים לקצת ייצוג בבית-המשפט העליון. אי אפשר שיהיו שם רק ברנדייסים, פרנקפורטרים, קרדוים ודומיהם"³⁵.

31. בד"מ 2/88 שר המשפטים נ' השופט ארבל, פ"ד מב (3) 63, 67.

32. א' רובינשטיין שופטי ארץ – לראשיתו ולדמותו של בית-המשפט העליון בישראל (תשמ"א) 122.

33. קטע ממכתבו של הלורד קילמויר מיום 12.12.55 בתגובה לבקשת נשיא הבי.בי.סי. כי יערוך סדרה על שופטים עליונים חשובים בבריטניה. מכתב זה מהווה את הבסיס וההנחה למערכת היחסים בין התקשורת לבין השופטים כאנגליה עד היום, הידועה בשם "כללי קילמויר".

34. F. McNamara 2000 Famous Legal Quotation (1967) 306.

35. New York Times 17.3.70.

לסיום נקודה זו יש לציין כי למעשה השופט, ובעיקר שופט הערכאה הראשונה, אינו חייב להיות כקי בחוק. כבר נאמר על-ידי Maule J.:

“Everybody is presumed to know the law, except His Majesty’s judges, who have a Court of Appeal set over them to put them right”³⁶.

ביחס לחובת השתיקה וההימנעות מהתערבות מופרזת מצד השופט במהלך הדיון, מעניין לאזכר דברים מאלפים המצויים בספרו של גלגויל ויליאמס:

“The classic advice to a newly appointed judge is that he should take a sup of holy water in his mouth at the beginning of a case and not swallow it until the evidence on both sides has been heard. Lord Hewart said in the same vein that ‘the business of a judge is to hold his tongue until the last possible moment, and to try to be as wise as he is paid to look’³⁷.

ידועות לכל עשרת הדברות שיצאו מתחת ידיו של אדוארד דוויט³⁸ לשופט החדש:

- 1) Be kind.
- 2) Be patient.
- 3) Be dignified.
- 4) Don’t take yourself too seriously.
- 5) Remember that a lazy judge is a poor one.
- 6) Don’t be dismayed when reversed.
- 7) Remember there are no unimportant cases.
- 8) Don’t impose long sentences.
- 9) Don’t forget your common sense.
- 10) Pray for divine guidance.

בין התכונות המודגשות כאן מצויה גם תכונת ההומור, ואכן חשוב שיהא השופט בעל חוש הומור מזה ובעל דמיון מזה. נאמר פעם על-ידי חכם אחד כי “דמיון ניתן לו לאדם כדי לפצותו על מה שאיננו, וחוש הומור כדי לנחמו על מה שהינו”. חוש ההומור חשוב על-מנת שלא יהפוך השופט לטכנאי משפטים מיושב, אלא יהא מסוגל לרענן את מלאכתו ולהפרות את עצמו מדי פעם. למטרה זו חשוב גם שיהיה אוהב קריאה, לאו דווקא ספרות מקצועית טהורה ומלומדת, אלא גם ספרות יפה וכללית, שכן עליו להיות בעל אופקים רחבים ובעל ידע בתכונות אנוש, ולספרות עוד נגיע בהמשך הדרך.

36. ע"פ 257/79 טוירי נ' מ"י, פ"ד לר (3) 777, 757, השופטת בן-פורת ציטטה קטע זה מהספר: G. Williams *Criminal Law* (2nd ed.) (1961) 280.

37. G. Williams *The Proof of Guilt* (London, 3rd ed., 1963) 26.

38. 2000 Famous Legal Quotations, *supra* note 34, at p. 292.

כבר צויין שעל השופט להיות בעל כושר החלטה, ומי שמותר לו להתלבט אך ורק עד להגיעו לכלל החלטה. בלשונו של שומר המגילות הלורד ג'סל:

"I may be wrong and sometimes am, but I am never in doubt"³⁹.

ובאותו הקשר מעניין לציין גם את דבריו של הלורד אלדון:

"I always thought it better to allow myself to doubt before I decided, than to expose myself to the misery after I had decided, of doubting whether I had decided rightly and justly"⁴⁰.

תכונה חשובה נוספת היא היכולת שלא להתרגש יתר על המידה מכל המחמאות שבהן מקיפים הכל את השופט, ולהתייחס אליהן בהומור. בעניין זה אומר השופט האמריקני הרולד מדינה:

"After all is said and done, we cannot deny the fact that a judge is almost of necessity surrounded by people who keep telling him what a wonderful fellow he is. And if he once begins to believe it, he is a lost soul"⁴¹.

והשופט האמריקני הדגול פליקס פרנקפורטר מדגיש שלוש תכונות להן נזקק שופט של בית-המשפט העליון: של פילוסוף, היסטוריון ונביא⁴².

תכונת יסוד חשובה לאין ערוך היא שיהא השופט אוהב את הבריות. לכאורה יש כאן פרדוקס מסויים, שהרי השופט צופה באנשים בחולשתם, כשהם חושפים את צדדיהם השליליים. הפילוסוף שופנהאור אמר פעם כי "חכם הרפואה רואה את האדם בכל חולשתו, חכם המשפטים – בכל רעתו"⁴³. דבר זה עלול לגרום לכך שנפשו של השופט תחל לסלוד מהבריות ותהא גסה בהם. לכן חשוב שתקנן בו תכונה זו של אהבת האדם, אשר תדחה ותרחיק כל סכנה של סלידה כזו.

חשוב גם שהשופט ידע לשמור על עצמאותו ולנווט את דרכו בחקיקה ובפסיקה בלא חשש. במאמר הספד שפורסם ב-Times על Sir George Jessel, שומר המגילות (מי שהיה שופט יהודי ראשון באנגליה), נאמר:

".. Unlike the ordinary authority-monger, he was the master, not the slave of precedents".

בעניין זה מאלפים גם דבריו של הלורד דינג, דברים השזורים לכל אורך כתיבתו

39. A.T. Denning *The Discipline of Law* (1979) 7.

40. 2000 Famous Legal Quotations, supra note 34, at p. 177.

41. H.R. Medina "Some Reflections On The Judicial Function: A Personal Viewpoint"

38 *American Bar Association J.* (1952) 107, 108.

42. רובינשטיין, לעיל הערה 32, בע' 122.

43. "קלצקין משנת אחרונים (מהדורה 2, תשי"ב) קפח.

המשפטית:

“A judge should not be a servant of the words used. He should not be a mere mechanic in the power-house of semantics. He should be the man in charge of it. The time is not yet here, but I hope it is coming when Judges will realise that the people who draft statutes, wills or contracts cannot envisage all the things that the future may bring; that words are a most imperfect instrument to express the mind of man, and that the better role of a Judge is to be a master of words, and to mould them to fit the purpose in hand — by way of implication, presumed intention or what you will”⁴⁴.

השופט האנגלי אדי מעלה אף הוא ריכוז של תכונותיו העיקריות של השופט, בזה הלשון:

“It is of paramount importance that Justices of the Peace shall discharge their duties on the Bench with efficiency, impartiality, courtesy, patience and a real desire to do justice”.

דברים מאלפים על הגישה שבה על השופט לנקוט ביהסור לעורכי-הדין המופיעים בפניו, אנו מוצאים בדבריהם של השופט האמריקני ג'ון מרשל והלורד צ'נסלור הבריטי ג'ון קופלי.

ג'ון מרשל: תכונתו החיונית ביותר של השופט היא הכושר להתבונן ישר בפניו של עורך-הדין במשך שעותיים ולא לשמוע מילה אחת ממה שהוא אומר⁴⁵.
הלורד צ'נסלור ג'ון קופלי:

“It is the duty of a Judge to make it disagreeable to counsel to talk nonsense”⁴⁶.

לסיום הפרק הזה של דברי שופטים ואנשי משפט בריטיים ואמריקאיים, ראוי להביא סיכום מאלף של תכונות השופט מפי השופט האמריקאי הדגול לואיס ברנדייס, המשווה את השופט ל.. צדפה:

“The position of a judge has been likened to that of an oyster anchored in one place, unable to take the initiative, unable to go out after things, restricted to working on and digesting that which the fortuitous eddies and currents of litigation may bring his way”⁴⁷.

Denning, *supra* note 39, at p. 7. .44

The Quotable Lawyer, *supra* note 11, at p. 145. .45

ibid., *ibid.* .46

F. Frankfurter *Mr. Justice Brandeis* (London, 1932). .47

חכמי יוון ורומא

כאן אני רוצה ברשותכם לחזור לאחור, ולאחר דבריהם של שופטים ומשפטנים אנגליים ואמריקאיים, הבה נאזין מעט למה שיש לפילוסופים ולהיסטוריונים היווניים והרומיים לומר לגבי הסוגיה שלנו –

סוקרטס, הפילוסוף היווני שהיה מעורה בבתי-המשפט לנוכח משפטו המפורסם, מדגיש ארבע תכונות יסוד שהשופט צריך להצטייד בהן: היכולת להאזין באדיבות, להשיב בחוכמה, לשקול באופן מפוכח ובצלילות דעת ולהחליט ללא משוא פנים⁴⁸.

אפלטון מתייחס לנושא גילו של השופט וקובע כי ראוי שהשופט לא יהא צעיר, שכן עליו ללמוד את הרע לא מתוך נפשו שלו, אלא מתוך התבוננות ממושכת ותהיה ארוכה על קנקנו של הרע אצל אחרים. הנסיון והידע צריכים להיות מדריכיו, אך לא ההתנסות האישית⁴⁹. דברים אלה מנוגדים לכאורה למאמר חז"ל: "אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו".

וההיסטוריון טקיטוס מציין כי השופטים מצויים במיטבם בתחילת דרכם והם הולכים ומתדרדרים בחלוף הזמן⁵⁰.

ספרות ושירה

הגיעה העת לעבור מעולמם של השופטים, המשפטנים והפילוסופים לעולם הספרות והשירה. עולם זה משופע בתיאורים רבים ומגוונים של תכונות השופט, ואף כאן אסתפק בהעלאת אי אילו דוגמאות על קצה המזלג ממש.

נתן אלתרמן מותח בקורת נוקבת על השופט השמרן הפועל רק לפי מילותיו המדוקדקות של החוק, השופט שהינו, כפי שראינו, לא השליט במילת החוק, אלא העבד:

"תמיד שמעתי מדברים בלי סוף כי השופט רק צדק, צדק רק ידווף ואל לו מן החוק לסטות ימינה-שמאלה ולו גם העולם ירד כולו שאולה"⁵¹.

אחת מתכונות היסוד של השופט הינה הפיכתו, צלילות הדעת והמחשבה, מכאן כנראה הבטוי המפורסם שמקורו מופיע, כפי הנראה, בכתביו של סופר אנגלי נודע ששימש בשעתו גם כשופט שלום –

"I am as sober as a Judge"⁵².

The Quotable Lawyer, *supra* note 11, at p. 142. .48

ibid, *ibid*. .49

ibid, at p. 143 .50

נ' אלתרמן שלמה המלך ושלמי הסנדלר תשל"ה, .32

H. Fielding *Don Quixote in England* 3, 14. .52

תיאור סאטירי נוקב המצביע על הקשר שבין בטנו הרעבה של השופט לבין גור-דינו,
מצוי ביצירתו של המשורר האנגלי הנודע אלכסנדר פופ:

"The hungry judges soon the sentence sign,
And wretches hang that jury-men may dine"⁵³.

(מזכיר את המגילה — שהשופט לא יהיה רעב)

שופט העולה על כס השיפוט ראוי לו שלא ישכח את כור מחצבתו, את התקופה בה
שימש כפרקליט, ולאור זאת יבין לליבם של עורכי-הדין המופיעים בפניו. על הנטיה
הרווחת בקרב שופטים לשכוח את עברם זה, מספר לנו השיר הבא, המופיע בקובץ של
שירים סטיריים מעולם המשפט —

Short Memories .

"How quickly the lovers their ladies forget;
How rare is the man who remembers his debt;
How soon are forgotten the folk who give aid —
How little remembered, how seldom repaid.

How quickly the rich man forgets he was poor;
How quickly the famous, that he was obscure -
How very forgetful Judiciary are
Of the days when they first started out at the Bar"⁵⁴.

אמרנו קודם שראוי לו לשופט שלא להתערב יתר על המידה במהלך הדיון, אך מאידך
גיסא שופט שתקן מקשה ביותר על הפרקליטים ובעלי הדין המופיעים בפניו, אינם
יודעים לאן הרוח נושבת ולאיזה כיוון עליהם לכוון את דבריהם. גם בעניין זה כלול שיר
חביב בקובץ האמור —

The Silent Judge

"How very wise His Lordship looks
Surrounded there with weighty books:
He sits as silent as a Sphinx,
And no one knows just what he thinks.

He smiles, in a deceptive way,
At witnesses throughout the day:
And at the end — to their surprise,
He'll say they told appalling lies.

A. Pope *The Rape of the Lock* (London, 1988) p. 63–84. .53

J.P.C. *Poetic Justice* (London, 1947) 18. .54

And when he nods his learned head
 Do not, I pray you, be misled,
 And think the point a good one that
 His Lordship quietly nodded at.
 It doesn't mean a single bit
 That he has thus agreed with it,
 He'll nod again, as like as not,
 When your opponent says it's rot.

A silent Judge is rather rare,
 But still, I wish he wouldn't wear
 So very much a poker face
 When I am trying to do a case⁵⁵.

קובץ השירים הסאטיריים הללו כל כך קולע אל המטרה, עד שקשה להימנע מאזכור שיר
 נוסף מתוכו, המותח בקורת על נטיית השופט להאמין לעדות אנשי המשטרה לעומת
 הנאשם –

The J.P.

"I'm important in the County,
 I'm a Justice of the Peace,
 And I disbelieve Defendants
 When they contradict the P'lice.
 I proceed upon presumptions
 Which are very much my own-
 I know more of human nature
 Than the Editors of Stone.

I'm a Justice for the County,
 I'm a man who's made his mark,
 And I side against the lawyers
 When they contradict the clerk.
 Let the learned lawyers argue,
 It is useless, they will find,
 For I've made up long beforehand
 What I like to call my mind⁵⁶.

ibid, at p. 53 .55

ibid, at p. 45 .56

למרות המלאכה הקשה ובעלי הדין ועורכי-דינם שלא אחת מטרידים את השופט ומתישים אותו, חייב השופט לשמור בכל כוחותיו על עירנות מספקת ולהימנע מלשקוע בתרדמה באולם המשפטים. על מצבתו של שופט שלא עלה בידו למלא אחר משימה נכבדה זו, נכתב לאמור:

“Here lies Judge X
He’s done with legal Tort
And sleeps as soundly
As he did in court”.

הדגשתי קודם את חשיבות יעילותו של השופט. אחד השופטים היעילים ביותר בבריטניה היה תומס מור בעת כהונתו כצ'נסלור. הוא נהג לסיים את כל המשפטים שנשמעו בפניו בשעה מוקדמת. כאשר נטש את כהונתו נתחבר עליו הפזמון הבא:

“When More some time had Chancellor been
No more suits did remain:
The same shall never more be seen
Till More be there again”.⁵⁶

דוגמה מאלפת לתכונות שרצוי שהשופט לא יתברך בהן, כדי שלא ידמה לדמות הקריקטוריסטית המשתקפת מהתיאור הבא, מצויה, כמובן, במונולוג המפורסם של ז'אק במחזהו של שייקספיר *כטוב בעיניכם – As You Like It*, “כל העולם במה”

“All the world’s a stage,
And all the men and women merely players;
They have their exits and their entrances...
And then the justice,
In fair round belly with good capon lined,
With eyes severe and beard of formal cut,
Full of wise saws and modern instances;
And so he plays his part”⁵⁷.

ובתרגומה של לאה גולדברג

העולם כלו במה הוא.
והאנשים והנשים אך שחקנים כלמו.
איש איש וכניסותיו ויציאותיו.
וכל אדם בימי חלדו יופע
בתפקידים שונים. עלילותיו — שבעה גילים...

⁵⁶. מובא בספרו של הלורד דנינג (1984) p. 71 *Handmarks in the Law*.
⁵⁷. W. Shakespeare *As You Like It* (London, 1993) 235–262.

ואז שופט הוא וכרסו עגלגלה,
 מפטמה בבשר תרנגול-הדו,
 עינו — חמרה, זקנו עשוי כחק,
 פוסק פסוקי שגרה מלמדה,
 זה תפקידו בכאן...⁵⁸

ואם בסימן של שלילה או עומדים, ראוי להביא המחשה נוספת, פרי עטו של הנרי פילדינג, שכבר הוזכר, המתאר את דמותו של שופט המעצרים וחשוב ביותר שלא להידמות לשופט כזה, ועוד יותר שלא ליצור בעיני הציבור תדמית המזכירה שופט מעין זה — (בקטע זה מובא חשוד בשם אדמס להארכת מעצרו בפני שופט שלום. החשוד מביע את תקוותו שלא ידונו אותו בלא ששמעו מה בפיו) "לא, לא!", קרא השופט 'כשתעמוד למשפט ישאלוך מה יש בפין לומר להגנתך. עתה אין אנו דנים אותך. איני אלא שולח אותך לבית-הסוהר ואם יעלה בידך להוכיח את צדקתך בבית-המשפט, הרי שתצא זכאי ולא יאונה לך כל רע'. 'כלום אין רע בכך, אדוני, לחבוש איש נקי בכלא למשך חודשים אחדים?'. קרא אדמס, 'הריני מפגיע בכך כי תטה אוון לדברי בטרם תחתום על צו-המעצר'. 'וכי מה תועיל בדברייך? כלום אין כתב-אשמה זה עונה כך, שחור על גבי לבן? עלי לומר לך שאתה ברנש מחוצף מאין כמוך המרשה לעצמו לגזול רב-יתר מזמני היקר. מהר אפוא', פנה אל הבלבר, 'וכתוב את צו-המעצר'⁵⁹.

ואם מדברים בו בשופט המעצרים, שופט השלום, הרי שאחת מהתכונות החשובות שחייב שופט זה להצטייד בהן היא המודעות לכך שהוא השופט המייצג במידה הרבה ביותר את המערכת השיפוטית בפני הציבור. דמותו של שופט השלום היא המסמלת בעיני הקהל הרחב הפוקד את בתי-המשפט את דמותו של השופט ואת תדמיתה של מערכת המשפט, ומשום כך חשוב כל כך שיקרין לפחות חלק נכבד מהתכונות שתוארו בהרצאה זו.

כך משמיענו המשורר חיים חפר דברים בסוגיה זו:

משפט צדק

"מדינת משפט או משפח — כך למדנו, ולא מהיום *
 אינה נבחנת בבית המשפט העליון, כי אם בבית משפט השלום *
 שם רואים מקרוב את הצדק, אם הוא גבוה על פסגה, או עמק עמק בתוך
 היתהום"⁶⁰.

ולסיום אביא דמות חביבה של שופט בעיניה של צופה באולם כפי שהיא משתקפת אלינו מתוך ספרו של א.ב. יהושע, מר מאני:

"... אני נוסעת חזרה לתוך ירושלים אל מגרש-הרוסים, ושם, בקור ובגשם, בין

58. ר' שייקספיר כטוב בעיניכם (1962) 176-177 (כפי שתורגם על-ידי ל' גולדברג).

59. ה' פילדינג הרפתקאות ג'וזף אנדרוז (תשכ"ה) 126. (תרגום אסתר קפקפי).

60. ידיעות אחרונות, מוסף השבת, 26.5.89.

הבניינים הישנים של בתי-המשפט, במסדרונות ארוכים ואפלים שמתרוצצים בהם לובשי גלימות שחורות, שהיו דווקא חביבים ומאירי פנים וגם עזרו לי לגלות אותו, את האדון מאני הזה, שכבר הספיק להתיישב לו באולם בית-המישפט-לשלוש שנים, אולם פיצפון כזה, שהצחיק אותי בהתחלה, כי לא ידעתי שיש בתי-משפט קטנים כל כך, חדר אולי בגודל של החדר הזה, ששמו בו שלושה-ארבעה ספסלים מול קתדרה כזאת מוגבהת, שחורה וענקית, ושם למעלה, עם הגב לחלון אבן גדול בצורת קשת, שיש לו גם גומחה עמוקה, אני רואה אותו כבר יושב לו עטוף בגלימה שחורה ושופט לו.... לאורך כל הבורק, התעלם ממני לגמרי, והמשיך לנהל את המשפטים שלו בתקיפות אבל גם בהומור כזה, שלא שיערתי שבכלל קיימים אצלו, במיוחד כשהיה גוער ומקנטר את עורכי-הדין שטענו לפניו, ורק כשהנאשם היה קם לדבר, הוא היה מוכן להקשיב קצת יותר בסבלנות... יש גם כל הזמן מתח כזה באויר, כשאנשים מזדהים לפני השופט, והתובע מכריז על האשמה, והם עונים אם הם כופרים או לא באשמה, אבל יש גם סתם התמקחזיות קטנות כאלו... שלא אמרו לי כלום, והם גם עולים אליו אל הקתדרה להגיש לו כל הזמן מיסמכים, עד שהוא היה בסוף מתעצבן, מפסיק את הדיון ולוקח את עורכי-הדין אתו להסתגר איתם בלשכה שלו, שצמודה לבית-המשפט...⁶¹

סיום

המסע תם אך לא נשלם, ערכנו סיור קצר בלבד שהחל בספר הספרים והסתיים בספרות העברית והכללית. ממעיין זה נסיתי לדלות מדרגם של תכונות השופט, ומי יתן ונתברך בשופטים שימחישו לפחות חלק ניכר מאותן תכונות.